

Діана МОВЧАН, канд. філол. наук, доц.
Сумський державний університет, м. Суми
ORCID ID: 0000-0003-3604-7057

СИНТАГМАТИЧНІ КРИТЕРІЇ АНТОНІМІЧНОСТІ

Проаналізовано антонімічні одиниці з урахуванням властивих їм синтагматичних ознак. Виявленню фактів антонімічності слів на синтагматичному рівні сприяв аналіз їх граматичної, лексичної та синтаксичної сполучуваності, який засвідчив спільність вищезгаданих характеристик в обох членів антонімічної пари. Доведено, що повний або частковий збіг валентності слів-антонімів, тобто їхня здатність уживатися в однаковому контекстуальному оточенні, ґрунтуються на законах семантичного узгодження через наявність у їхньому змісті спільних компонентів.

Ключові слова: антонімічність, парадигматика, синтагматика, сполучуваність, дистрибуція, антонімічний контекст.

Постановка проблеми. Посилена увага сучасного мовознавства до питань лексичної семантики продиктована намаганням якомога глибше усвідомити сутність певних мовних категорій та явищ, розкрити їхню природу. Антонімія – одна із семантичних універсалій, властивих будь-якій мові. Основу антонімії складають відношення протилежності між поняттями, які, в свою чергу, є відображенням протилежної суті предметів, явищ, дій, ознак та якостей. Антонімія має парадоксальний характер: з одного боку, значення лексичних одиниць ґрунтуються на абсолютній протилежності, а з другого – це найтісніші семантичні зближення в лексичній, доконечною умовою яких є співвіднесення слів, що протиставляються. Варто зазначити, що наявність у двох знаків-антонімів відношення протилежності зазвичай не обмежується лінгвальною парадигмою, об'єктивно закріпленою у свідомості мовців. Оpozити (антоніми) часто виникають у мовленні, де слова вживаються в переносних та інших значеннях, потрапляють у контекстуальні залежності, що у зв'язку із ситуацією або задумами учасників спілкування набувають протилежних сем [3, с. 179].

Складний характер семантичних зв'язків протилежності є причиною того, що у трактуванні самого поняття антонімії немає єд-

ності. При ознайомленні зі спеціальними дослідженнями виявляються досить суперечливі погляди щодо лінгвістичного статусу антонімії, її місця в лексико-семантичній структурі мови: від повного невизнання антонімії як семантичної категорії (С. Г. Бережан, А. Г. Волков, В. М. Ключева) до проголошення її семантичною універсалиєю (М. Р. Львов, Л. А. Новиков, Н. М. Шанський, Е. Агрікола, В. Мюллер та ін.). Полеміку викликають й окремі лексичні пари щодо правомірності вважати їх антонімами.

Основна **мета** пропонованої статті полягає в докладному дослідженні синтагматичних чинників антонімічності слів сучасної німецької мови, що має дати змогу глибше розкрити причини та сутність цього лінгвістичного явища.

Об'єктом дослідження виступають антоніми-іменники сучасної німецької мови, **предметом** – особливості їх синтагматичного статусу.

Наявність семантичної співвіднесеності слів як першочергового критерію антонімічності на парадигматичному рівні – це «лише здатність лексичної одиниці реалізовувати контакти за протилежністю, заявка на допустимість розвитку антонімічних відношень. Вирішальне слово залишається за тим, як ця пара реалізує себе у мовленні, чи досить регулярно вона відтворюється у мовленнєвій практиці носіїв мови» [4, с. 21].

Функції мовних одиниць диференціюються як функції потенції (ФП) та функції реалізації (ФР). ФП – це характерна властивість тієї чи іншої одиниці виконувати певні призначення і функціонувати відповідним чином. ФР є результатом функціонування цієї одиниці у взаємодії з її оточенням. ФП та ФР не рівні між собою, їх відношення – це відношення можливості та дійсності, каузативу та її результату. Перетворення ФП в ФР – це перетворення потенцій мовної системи в реальні процеси мовленнєвої діяльності та їх результати в актах мовлення [1].

Можна стверджувати, що антонімія як явище лінгвістичне складається із взаємодії факторів мовної потенції (парадигматика) та мовленнєвої реалізації (синтагматика).

Парадигматичні відношення між словами «вказують на те, як побудована лексична система мови. Системні відношення пов'язані також з функціональними особливостями слова. Слово використовується для побудови мовлення за законами смислового або семантичного узгодження, за якими слово вступає в певні сми-

слові синтаксичні відношення, що називаються синтагматичними. Формами реалізації синтагматичних відношень є валентність, сполучуваність (лексична та синтаксична) та дистрибуція» [5, с. 5].

За Ф. де Соссюром, синтагматичні відношення базуються «...на двох чи декількох елементах, у рівній мірі наявних в актуальній послідовності» [7, с. 121]. На відміну від відношень асоціативних (парадигматичних), які поєднують між собою «елементи відсутні (*in absentia*) у потенційний мнемонічний ряд», лінійні (синтагматичні) відношення завжди є матеріально вираженими («*in presentia*») [там само].

Синтагматичні відношення між словами проявляються в правилах їх сполучуваності, у зв'язках з контекстними партнерами у межах конкретних висловлювань. Синтагматичними відношеннями лексичні одиниці пов'язуються у реченні, де вони виступають як складові елементи, що беруть участь у формуванні загального смислу сказаного. Їх можна називати також словами-синтагмами, або синтаксичними словами, маючи на увазі при цьому не стільки граматичні функції, скільки семантичні, які синтаксичні слова виконують у реченні, реалізуючи свої лексичні значення.

Процедура виявлення синтагматичних факторів антонімічності слів потребує розгляду таких лінгвістичних понять, як: «валентність», «сполучуваність» та «дистрибуція».

Валентність розуміють як «відображення в нашій свідомості (у вигляді специфічного значення) властивостей одиниць мови, які обумовлені їх статусом у системі мови й мовленнево-розумовій діяльності: їх системними зв'язками, нормами вживання у мовленні тощо» [2, с. 76].

Відповідно до сучасної дослідницької практики валентність і сполучуваність не адекватні, а близькі, взаємопов'язані явища, які базуються на: 1) потенційних можливостях одиниць мови розвивати зв'язки з іншими одиницями мови; 2) реалізації таких потенцій. Відтак, валентність матеріалізується у сполучуваності, а сполучуваність залежить від валентнісних можливостей.

Необхідно розрізняти валентність формальну та семантичну; лексичну та синтаксичну. Формальна валентність пов'язана зі словоформою і зумовлюється елементами синтетичної морфології у тій чи іншій мові. Семантична валентність залежить виключно від значення слова. Семантична валентність словесних знаків передбачає встановлення семантичного залишку у вигляді розрізнова-

льної ознаки, або ж спільного семантичного множника – внутрішньосистемної значущості, яка міститься у лексичних значеннях слів. Роль такої ознаки полягає у тому, що коло лексичних партнерів, з якими, як правило, сполучається слово, обмежується лексичними одиницями співвідносної семантики. Синтагматична валентність передбачає актуалізацію семантичних ознак, що перебувають у потенції, з перспективою утворення нових семантичних значущостей, які розглядаються як приросток системного значення, новий смисл або відтінок значення.

За якісними показниками валентність буває обов'язковою та факультативною. Одні лексичні одиниці самостійно виражають значення, не потребують додаткової конкретизації у вигляді відповідних залежних компонентів, інші можуть реалізовувати свій семантичний потенціал лише в поєднанні з іншими компонентами, які їх детермінують. Таким чином, якщо лексична сполучуваність – це набір та умови реалізації лексичних поширювачів слова, то синтаксична сполучуваність слова – це сукупність та власності потенційно можливих при ньому синтаксичних зв'язків.

Крім валентності та сполучуваності, у лінгвістиці використовується поняття «дистрибуція». Дистрибуція прирівнюється до реальної, а не потенційної валентності мовної одиниці, яка знайшла реалізацію через категорію сполучуваності. Якщо сполучуваність мовних елементів має обмежений характер, то їх дистрибуція відносно безмежна.

Отже, виявленню фактів антонімічності сприяє вияв лексичними одиницями властивостей синтагматичного плану.

Як зазначалося раніше, формальний тип валентності найбільшою мірою реалізує себе при формуванні граматичних (морфологічних) зв'язків слів. **Граматичний**, або морфологічний, фактор антонімічності слів у межах речення або висловлювання виявляється у співвіднесеності слів-антонімів із граматичними значеннями контекстних партнерів. Зрозуміло, що про повний збіг морфологічних характеристик членів антонімічної пари може йти мова лише за умови, коли антонімами визнаються слова тієї самої частини мови. Наприклад: *'beginnen (Akk) – beenden (Akk)'; 'fördern (D) – hindern (D); 'günstig (fur Akk) – ungünstig (fur Akk)'; 'der Gegenwind – der Rückenwind'* і т. ін. Члени таких антонімічних опозицій вимагають від граматичних партнерів спільної граматичної

форми: об'єктного додатка у знахідному відмінку для перехідних дієслів *'beginnen – beenden'*; об'єктного додатка в давальному відмінку для пари слів *'fördern – hindern'*; додатка з прийменником у знахідному відмінку для антонімів *'günstig – ungünstig'* та однакових за формою морфологічних детермінантів лексичної основи у складних словах на зразок *'der Gegenwind – der Rückenwind'* і т. п.

Проте, цілковита відповідність обох членів антонімічної пари граматичним (морфологічним) характеристикам слів, з якими вони спільно вживаються у контексті, спостерігається не завжди. Наприклад: *'der Lebende – der Gestorbene'* (різні часові та видові форми дієприкметників); *'die Basis – der Überbau'* (безафіксна та афіксальна форми); *'der Erfolg – das Fiasko'* (різні показники категорії роду) та ін. Ступінь обов'язкової реалізації того самого лексикограматичного контексту в кожному окремому випадку вживання слів-антонімів різний.

Лексичний фактор антонімічності слів виявляється у співвіднесеності значення слова із семантичними ознаками, що містяться в лексичних значеннях його партнерів. Специфіка лексичного контексту виявляється в тому, що число слів, з якими, як правило, сполучується слово, окреслюється лексичними одиницями певної семантики: «Оскільки значення слова реалізується в його вживанні, то цілком природно, що семантично близькі слова мають і подібне вживання, тобто виявляють велику спільність в їх сполучуваності з іншими словами» [6, с.140]. У цьому виявляється діалектична єдність антонімічних одиниць номінації. Внутрішній зв'язок слів із протилежним значенням диктується природою протилежних понять, що протиставляються.

Спільність лексичної сполучуваності компонентів антонімічної пари залежить виключно від здатності обох елементів мати однакову дистрибуцію. Наприклад, опозиція *'die Höhe – die Niedrigkeit'* розвиває антонімічність якнайменше у шести значеннях, в яких констатується й однакова лексична сполучуваність: *'Höhe – Niedrigkeit' des Berges (des Gegenstandes, des Hauses, des Niveaus, des Preises, des Luftdrucks)*. У тих самих значеннях, в яких ці іменники не антонімічні, вони будуть характеризуватися і незбігом лексичної сполучуваності. Так, *'Höhe'* у сполученні зі словом *'Stimme'* не має співвідносного значення зі словом *'Niedrigkeit'*. Антонімом до *'Höhe'* буде у такому разі лексема *'Tiefe'* (*'Höhe der Stimme – Tiefe der Stimme'*). І, цілком

зрозуміло, що, в свою чергу, слово 'Tiefe' буде мати специфічну сполучуваність (*Tiefe der Farbe; Tiefe der Kenntnisse; Tiefe der Gefühle; Tiefe des Eindrucks; Tiefe des Schlafes*).

Зі сказаного випливає, що та чи інша сполучуваність властива, швидше, не слову як такому, а його конкретним лексико-семантичним варіантам. Тому в ролі одиниці дослідження виступає окреме значення слова. Повний збіг лексичної сполучуваності характерний тільки для тих антонімів, які не є багатозначними.

Синтаксичний фактор антонімічності слів виявляється в залежності слова від структури речення, а точніше, від функції, яку воно виконує в цій структурі. Така функція має в семантичну природу, і її семантика впливає на лексичне значення слова. Синтаксичні функції антонімів, як правило, співпадають.

Аналіз синтагматичних властивостей антонімів доводить, що існують синтаксичні конструкції, які відносно регулярно сприяють вияву основних ознак антонімічності – полярності та крайнього заперечення. Це – антонімічні контексти. У зв'язку з цим, окрім вимоги однакової лексичної сполучуваності антонімів, висувається синтаксичний критерій антонімічності слів: слова можуть вважатися антонімами лише за умови регулярного спільного відтворення у постійних формулах типових антонімічних контекстів, які наводяться нижче.

– Типовий контекст характеризується значенням прямого протиставлення. Слова, що контрастують, є однорідними членами речення і поєднуються між собою сполучниками протиставлення: *Der neue Käufer hätte das, was man ihm sagte, aus den Büchern leicht erkennen können, da die Einnahmen an den Wochentagen entgegen allen Erfahrungen des Gastwirtsgewerbes höher gewesen waren als an den Feiertagen; jedoch war der Mann bisher nur **Gast** solcher Lokale gewesen und nicht der **Wirt*** (Brecht В. «Dreigroschenroman», с. 5).

– Типовий контекст може характеризуватися значенням цілісності. Слова-антоніми вживаються як однорідні члени речення і поєднуються сурядним або підрядним зв'язком: *So ein großes Schiff ist eine schwimmende Kleinstadt, und in dieser Stadt bin ich, wenn sie auf See ist, **Legislative** und **Executive** in einer Person* (Konsalik Н. «Promenadendeck», с. 152).

– Типовий контекст характеризується значенням альтернативності. Слова-антоніми виступають у ролі однорідних членів речення і поєднуються альтернативним сполучником: *Gruyten setzte*

*einfach auf das, was er den „Madinot-Komplex“ aller Staatsmänner nannte; selbst wenn der Madinot-Mythos längst zerstört sein wird, wirkt er ... weiter und wird immer weiterwirken, nur die Russen haben diesen Komplex nicht, weil ihre Grenze zu lang ist, können sie ihn sich gar nicht leisten, aber ob zu ihrem **Heil** oder **Unheil**, das wird sich noch herausstellen* (Böll H. «Gruppenbild mit Dame», с.68).

– Типовий контекст характеризується наявністю контрастного фону. Слова, що протиставляються, вживаються як однорідні члени речення у двох паралельних конструкціях: *Ich fünfundfünfzig Prozent für die **Idee**, Emile fünfundsiebzig für die **Ausführung*** (Walmy M. «Der verzauberte Tag (eine wundervoll altmodische Geschichte)», с. 19).

– Типовий контекст характеризується значенням невизначеності, яке формується у межах семантико-синтаксичної моделі зі вказівкою на неможливість однозначного сприйняття предмета чи явища: *Es war eine Augenblickstimmung, in der grauen Stunde zwischen **Nacht und Tag**, sie waren übermüdet.* (Wolf Chr. «Sommerstück», с.165).

– Типовий контекст характеризується значенням суперечності, що полягає в сумісному вживанні двох слів з опозитивними значеннями, що викликає своєрідний ефект поєднання несумісного: *Es muss ein irrsinniges **Schwarzhaar-Blondhaar-Geraune** bei den Pfeiffers schon am Frühstückstisch Thema Nr.1 gewesen sein; man war sogar bereit, zu dem ekelhaften Mittel der Ahnenverdächtigung zu greifen, um A.s. Haar zu erklären* (Böll H. «Gruppenbild mit Dame», с. 103).

Число типових синтаксичних конструкцій, в яких зазвичай відтворюється антонім у безпосередньому протиставленні іншому члену опозиції, має обмежений характер. Аналіз таких конструкцій (контекстів) дає важливу інформацію про закономірності вживання антонімів у мовленні і може вважатися тією диференційною ознакою, яка дозволяє виділити клас антонімів із числа інших синтагматичних одиниць у контексті.

Може здатися, що так звані антонімічні контексти зустрічаються досить рідко. Крім того, серед типових антонімічних контекстів можна констатувати такі, що характерні як для антонімів, так і для слів, які не є такими. Наприклад, у контексті, що характеризується значенням альтернативності, зустрічаються не тільки антоніми (*Er geht morgen ins Kino oder ins Theater*). На нашу думку, не зважаючи на відносно «нечастотність» антонімічних контекстів, вони вико-

нують функцію регулярної позиції, в якій оптимальним чином реалізуються семантична протилежність та крайнє заперечення – головні ознаки лексичних протилежностей, виражених антонімами.

Розглянуті чинники у сукупності слугують, на нашу думку, допоміжним засобом констатації фактів антонімічності лексичних одиниць. Вони демонструють можливості синтагматичного плану антонімів як представників парадигматичних угруповань, інгредієнтною характеристикою яких є наявність у семантиці двох слів спільної семи протилежності та компонента крайнього заперечення. Виявленню фактів антонімічності слів на синтагматичному рівні сприяє аналіз їхньої граматичної, лексичної та синтаксичної сполучуваності, який засвідчує спільність вищезгаданих характеристик в обох членів антонімічної пари. Іноді синтагматична протиставленість антонімічних одиниць варіюється. Члени антонімічних пар можуть мати деякі відмінності у граматичних характеристиках, лексичній сполучуваності, частотності вживання, семантичній та словотвірній активності.

Загалом виділення парадигматичних та синтагматичних критеріїв антонімічності слів дає можливість зрозуміти лінгвістичну природу антонімії, служить доказом її системного характеру та є підставою класифікації слів із протилежним значенням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бацевич Ф. С.* Очерки по функциональной лексикологии. Львов : Світ, 1997. 392 с.
2. *Васильев Л. М.* Современная лингвистическая семантика. Москва : Высшая школа, 1990. 176 с.
3. *Голікова Н. С.* Семантичні та прагматичні маркери контекстуальних антонімів у художньо-літературному дискурсі. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. Вип. 15. Дніпропетровськ : Видавць Біла К. О., 2014. С. 177–185.
4. *Иванова В. А.* Антонимия в системе языка. Кишинев : Штиинца, 1982. 163 с.
5. *Иценко Н. Г.* Системність у лексиці. *Наукові записки*. Вип. 89 (3), сер. «Філологічні науки» (мовознавство). Кіровоград : РВВ КДПУ, 2010. С. 3–6.
6. *Кочерган М. П.* Слово і контекст (лексична сполучуваність і значення слова). Львів : Вища школа, 1980. 182 с.
7. *Соссюр Ф. де.* Курс загальної лінгвістики. Київ : Основи, 1998. 324 с.

ДЖЕРЕЈА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Böll H. Gruppenbild mit Dame. Köln : Kiepenheuer und Witsch Verlag, 1971. 374 s.
2. Brecht B. Dreigroschenroman. Berlin : Aufbau Verlag, 1986. 455 s.
3. Kosalik H. G. Promenadendeck. München : Branvalet Verlag, 1985. 480 s.
4. Valmy M. Der verzauberte Tag (eine wundervoll altmodische Geschichte). München : Goldmann Verlag, 1987. 211 s.
5. Wolf Chr. Sommerstück. München : Luchterhand Verlag, 1989. 215 s.

Diana MOVCHAN, PhD, Associate Professor
Sumy State University, Sumy
ORCID ID: 0000-0003-3604-7057

SYNTAGMATIC CRITERIA OF ANTONYMY

The article analyzes the antonymous units, taking into account their peculiar syntagmatic features. It has been found that antonymous relations within the paradigm exist as prospective, based on semantics of opposed units. The actualization of antonymous relations is manifested through their opposition in speech. The analysis of their grammatical, lexical and syntactic compatibility made possible the identification the facts of word antonymy at the syntagmatic level, which proved the commonality of the above-mentioned characteristics in both elements of the antonymous pair. The variability of syntagmatic features in opposed antonymous units can be caused by various reasons, such as the connections and relationships established between objects and phenomena of reality, the possibility of using connected words in direct or figurative meaning, the ambiguity of antonyms, etc. The author focuses on the fact that words can be considered antonyms provided the regular combined reproduction in constant formulas of typical antonymous contexts, which realize one of the following meanings: direct opposition, alternativeness, integrity, contrast, uncertainty, contradiction. It is pointed out that a type variety of antonymous contexts is due to the presence of pragmatic differences in the functioning of antonyms in speech, as speech activity involves the use of antonymous means to verbalize concepts and thoughts depending on the communicative situation. The factors considered above together serve as an auxiliary means of statement the facts of lexical units antonymy as representatives of paradigmatic groups, which inherent characteristic is the presence in the semantics two words of a common seme opposites and an extreme negation component. In general, the definition of paradigmatic and syntagmatic criteria for the

antonymy of words makes it possible to understand the linguistic nature of antonymy and serves as proof of its systemic nature.

Keywords: *antonymy, paradigmatics, syntagmatics, compatibility, distribution, antonymous context.*

REFERENCES

1. *Batsevich F.S.* (1997). *Ocherki po funktsional'noy leksikologii.* L'vov : Mir. 392 s. [In Russian].
2. *Vasil'yev L.M.* (1990). *Sovremennaya lingvisticheskaya semantika.* Moskva : Vysshaya shkola. 176 s. [In Russian].
3. *Golikova N. S.* (2014). *Semanticheskiye i pragmaticheskiye markery kontekstual'nykh antonimov v khudozhestvenno-literaturnom diskurse. Issledovaniya po leksikologii i grammatike ukrainskogo yazyka.* Vyp. 15. Dnepropetrovsk : Izdatel' Belaya K.O. S. 177-185. [In Russian].
4. *Ivanova V. A.* (1982). *Antonimiya v sisteme yazyka.* Kishinev: Shtiintsa. 163 s. [In Russian].
5. *Ishchenko N.G.* (2010). *Sistemnost' v leksike. Nauchnyye zapiski.* Vyp. 89(3), ser. "Filologicheskkiye nauki" (yazykoznaniye). Kirovograd: ROV KGPU. S. 3–6. [In Ukrainian].
6. *Kochergan M.P.* (1980). *Slovo i kontekst (leksicheskaya sochetayemost' i znacheniyе slova).* L'vov: Vysshaya shkola. 182 s. [In Ukrainian].
7. *Sossyur F.de.*(1998). *Kurs obshchey lingvistiki.* Kiyev: Osnovy. 324 s. [In Russian].

SOURCES

1. *Böll H.* (1971). *Gruppenbild mit Dame.* Köln : Kiepenheuer und Witsch Verlag. 374 s.
2. *Brecht B.* (1986). *Dreigroschenroman.* Berlin : Aufbau Verlag. 455 s.
3. *Konsalik H. G.* (1985). *Promenadendeck.* München : Branvalet Verlag. 480 s.
4. *Valmy M.* (1987). *Der verzauberte Tag (eine wundervoll altmodische Geschichte).* München : Goldmann Verlag. 211 s.
5. *Wolf Chr.* *Sommerstück.* München : Luchterhand Verlag, 1989. 215 s.

Дата надходження до редакції – 14.11.2021
Дата затвердження редакцією – 29.11.2021